

Ideál és kompromisszum

VARSÓI BESZÉLGETÉS KRZYSZTOF ZANUSSIVAL

Krzysztof Zanussi *Spirálok* című legújabb filmjét az idei Cannes-i fesztiválon mutatták be. Varsóban beszélgettünk Zanussival; kérdéseinket előző filmje, a nálunk hamarosan bemutatásra kerülő *Védőszínek* ürügyén tettük fel a rendezőnek.

— *A Védőszínek az 1977-es év sikerfilmje volt Lengyelországban. A közönség és a kritika jól fogadta. Mi lepte meg a közönséget és a kritikusokat filmjében, mire reagáltak Ön szerint olyan érzékenyen?*

— Könnyebb arra a kérdésre válaszolni, hogy a nézőkre mi hatott, mert a kritikusok véleményét csak töredékesen ismerem. Nem tudom, lehet-e itt beszélni a nézők meglepéséről, én voltam inkább meglepve, hogy a nézők ki vannak éhezve bizonyos erkölcsi kérdések felvetésére, olyan dilemmák ábrázolására, amelyeket a társadalom különböző lépcsőfokain, rétegekben átélünk. Kiderült, hogy ezek a dilemmák hasonlóak: dilemmák az egészséges realizmus és a józan ész követelményei között, valamint olyan ideálok, eszmék között, amelyekhez ragaszkodunk, és amelyeket jelenlegi helyzetünkben oly nehéz összehangolni.

— *A film kulcskérdése ez tehát?*

— Azt hiszem, hogy amit a filmben mint kulcsproblémát be akartam mutatni, azaz ami nekünk, korunknak a legtöbb nehézséget okozza, az nem az elhatározás vállalásának az erkölcsi súlya, hanem a helyzet felismerésének az intellektuális súlya. Valójában nem nehéz becsületesen eljárni, de nagyon nehéz megérteni, hogy melyik eljárás lesz a legbecsületesebb az adott helyzetben, mivel a becsületesség olyan könnyen határos lehet a butasággal, az eredményesség oly könnyen megy át komformizmusba, hogy ez a határ ma nagymértékben elméleti probléma. Egyszerűen becsap bennünket az intuíciónk, az értelem pedig nem elég ahhoz,

hogy tetteinket és azt a helyzetet, amelybe az egyén került, helyesen ítéljük meg. Igyekeztem ebben a filmben erről beszélni és a nézők reakciói alapján úgy érzem, azonosultak ezzel a kérdéskörrel.

— *Nem rétegfilm tehát a Védőszínek diákok, professzorok problémáiról?*

— Ebben az értelemben azt hiszem, hogy nem. Állandóan idézek egy nagyon rokonszenves felszólalást az egyik legutóbbi vitáról, amelyen az első viharok ekcenszerűsége után vettem részt. A gdanski fesztivál idején elküldtek ezzel a filmmel a hajógyárba, ahol kizárólag munkások nézték a filmet. Egyébként őszin-

tén szólva egy jól képzett fiatal szakmunkás ma már nemcsak szemre nem különbözik egy diáktól, de olvasmányaiiban, beszédében, életmódjában sincs távol tőle. Ott egy középkorú munkástól — aki többször hangsúlyozta, hogy sohasem volt az egyetlen — hallottam egy rendkívül rafinált és költői metaforát, amelyet kulcsnak szánt filmemhez és azt hiszem, valóban az is. Ez az ember, aki óceánjáró hajók építésénél dolgozik, azt mondta, hogy filmem két hőse közül az egyik, a fiatal tanársegéd olyan, mint egy hajó, amelynek nincs radarja, csak iránytűje — tudja, milyen irányba kell hajóznia, de mindig sziklás zátonyra fut; a másik pedig olyan, mint az a hajó, amelynek radarja van, de iránytűje nincs, remekül kikerüli a sziklákat, de nem tudja, hogy hova ússzon be. Látja, ez nagyon költői fantáziára vall, igen megörültem, amikor meghallottam, mert pontosan erről készítettem a filmet. Ez volt az én dilemmám is.

— *Néhány éve Magyarországon Kovács András Falak című filmje körül vitázva sok szó esett a kom-*

romisszum kérdéséről. Az Ön filmjének hősei is lépten-nyomon találkoznak a kompromisszum különböző formáival, fokozataival, állandóan dönteniök kell sok külső és belső tényezőt figyelembe véve úgy, hogy számukra a következmények nem mindig kedvezőek. Hogy fogalmazná meg véleményét a kompromisszumról?

— Az én véleményem erről a kérdésről benne van a filmben. Nem szeretnék moralizálni, az túl könnyű.

A kompromisszumokat nem szabad elvetni, örülség lenne. Mindenkinek meg kell találnia a saját mértékére szabott kompromisszumokat, azaz mennél nagyobb szabású egyéniségről van szó, bizonyára annál kisebbek a kompromisszumai. Nagyon veszélyes dolog engedni a csábításnak és bedőlni csalóka önmagunkról alkotott véleményünknek és saját lehetőségeinknél magasabb szinten cselekedni, később keservesen fizetünk meg a tétért, amit lehetőségeink, jellemünk, meggyőződésünk alapján túl magasra szabtuk. Azért nem akarok itt általánosítani, mert meg vagyok győződve, hogy minden

Zbigniew Zapasiewicz és Piotr Garlicki

ember képes sokkal becsületesebb lenni, mint amilyen általában a gyakorlatban, másrészt pedig az élet tele van olyan csapdákkal, ahol az idealisták nagyon gyakran túlértékelik erejüket, ellenállóképességüket, az eszméhez való köteleküket és könnyen a cinizmusnál kötnek ki. Én ebben a filmben csak egyetlen moralizáló gondolatot akarok felvetni. Ez pedig az, hogy a szélsőséges cinizmus, az elegáns, mutatós, csillogó is elválaszthatatlanul kötődik a szenvedéshez. Az ember nem engedheti meg magának az ilyen cinizmus luxusát. Ez a luxus nagyon drága és fájdalmas, csak ritkán tűnik olyan szépek. Minthogy azonban nem érzem magam hivatottnak arra, hogy az embereknek tanácsokat osztogassak, ebben a filmben sincsenek receptek. Keresse mindenki a saját mértéke szerint a kiutat életének csapdjából. Tehát az a didaktika, amelyet alkalmaztam, filozófikusabb, általánosabb. Viszont azokban a helyzetekben, amelyeket a filmben megmutattam, nem könnyű kiutat találni — legalábbis a film hőséinek.

Mert ha egy kicsit jobb jellemű lenne, bizonyára találna megoldást a film fiatal tanársegédje, aki sok csábításnak van kitéve. De korlátozza őt az a tény, hogy szeretne kis árat fizetni azért, hogy átcusszanjon az életen anélkül, hogy disznóvá aljasulna, másrészt, hogy ne legyen sok vesztesége. Ilyen embernek a csapda készen áll. Viszont meg kell találni a kiutat, önvizsgálatot tartani, megvizsgálni, hogy belőlem mi hiányzott, hogy ez a kompromisszum úgy megbéklyózott. És ez talán az én küldetésem, mindenesetre ekörül forogtak a gondolataim. És ha ma a nézők felingerelve jönnek ki a moziból — márpedig sok ingerült nézővel találkoztam, akik irritálva voltak, mert nem láttak kiutat — ez rendkívül értékes hatás számomra, mert én szeretnék kicsit mindenkit megmozgatni. Olyan helyzetet ábrázolni, amelyből nem könnyű megtalálni a kiutat. Dehát a néző nem ostobább nálam, ha olyan szituációt tálalok elé, amelyből én ismerem a kiutat, azt ő is megtalálja.

— *Korábbi filmjeihez térnék vissza*

Jelenet a Védőszínekből

sza. Bizonyos fejlődési folyamat figyelhető meg hőseinek a jellemében a Közjáték tudósaitól a Védőszínek tanársegédjéig és docenséig. Ez utóbbiak bonyolultabbak, éppen ezért életszerűbbek, közelebb állnak a mai nézőhöz. Egyetért ezzel?

— Nem vagyok saját filmjeim kritikusa, de valószínűleg ez igaz. Bár a Közjáték hősei sem voltak egyértelműen megrajzolt figurák. Az, aki egy árnyalatnyit pozitívabb volt, szenvedett barátja sikereitől és kísértéseknek volt kitéve, a másiknak pedig — nevezzük negatív jellemnek — erős vágya volt azok után az ideálok után, amit barátja megvalósított. Nem tudom, hogy az idők folyamán milyen változások történnek, nem nézem újra filmjeimet. De valóban, az élet bonyolultságának az a foka, amit most sikerült bemutatnom, az sokkal nagyobb, mint néhány évvel korábbi filmjeimben.

— A Védőszíneket sokhelyütt bemutatták külföldön. Ön sok vitán, találkozón részt vett. Megértették-e ezt a nagyonis a mai Lengyelország problémáiban gyökerező történetet?

— Könnyen érthető volt, minden nehézség nélkül áttelepíthető a probléma például a francia valóságba. Franciaországban, Angliában, az NSZK-ban, de egyáltalán Európában úgy tapasztaltam, könnyen érthető, mert bizonyos hierarchikus struktúrák, nem szükségszerűen az egyetemen, hanem más intézményeknél, hivatalokban léteznek, és ennek a puha kompromisszumnak a problémája, amely se nem heroikus, se nem drámai, hanem csak úgy finoman szivárog belénk. Mindez a fejlett ipari társadalmakban meglehetősen általános probléma és könnyű volt azonosulni vele. Voltam a filmmel az Egyesült Államokban is. Ott egyetemi körökben ugyancsak találoan értékelték és találkoztam élő analógiákkal. De az egyszerű amerikai lélek lázította őket egy olyan helyzet ellen, amely oly nehéz, annyi fejtörést okoz — szerettek volna ugyanis valami áttekinthető, világos megoldást találni.

— A közelmúltban huzamosabb ideig tartózkodott külföldön, milyen

filmeket készített ott, és min dolgozik itthon?

— Három filmet készítettem az NSZK televízió részére. Az első, az *Anatómiai lecke* volt számomra a legfontosabb, mert szerzői film volt, a második egy lengyel színdarab megfilmesítése, amelyben kitűnő német színészek játszottak. A harmadik pedig egy dokumentumfilm, tehát visszatérés ahhoz a műfajhoz, amit nagyon ritkán művelek. Itthon a *Spirálok* című filmet készítettem el, amelynek a története magas hegyekben játszódik — tehát olyan közegeben, amely több filmemben előfordult. Főhőse egy hegymászónő. A film gondolatai a halál kérdése körül forognak, kicsit bizonyára szomorú téma, de hát tudja, negyven körül úgy gondolom, kell ilyen filmet csinálni. Majd öregkoromra bizonyára könnyelműbb leszek.

PAP PÁL